

ПИСАТЕЛЯТ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Емил Георгиев

Образът на писателя Климент Охридски все още остава ненапълно очертан. Климентовото книжно дело не е събрано, не е издадено в по-пълно научно издание. Няма единство по въпроса, какво включва това дело, няма пълен списък на Климентовите „слова“. Климентовото литературно наследство не е оценено нито от литературно-историческа гледна точка, нито от идейно-естетическа. Изследването на това наследство, което бе започнало в последните десетилетия на първото хилядолетие от неговата смърт, не бе продължено в първите десетилетия на второто хилядолетие. Може би по-значителен импулс за изследователска работа около това наследство ще даде чествуваната тая година 1050-годишнина от неговата смърт. Климент заслужава напълно една такава изследователска работа.

Климент не е писател, чиито книги днес са източник на живо слово, който ни води през живота и комуто ние можем да поверим своята участ. Това е писател отпреди хилядолетие и дори отпреди повече от хилядолетие. Неговото величие, неговата слава сред нас се изгражда върху историческата значимост на неговото дело. Климент записва своето име в историята на нашата литература като един от нейните създатели. Безсмъртна е славата на този, който е дал на един народ първите средства да построи свой културен и книжовен живот. Освен това цели векове Климентовото дело е било опора за народа ни. Климент е внесъл в живота на народа ни мъдрост за цели столетия, мъдрост за изграждането на наша държава, култура и литература и българщината е, която днес и винаги ще коленичи пред неговия образ. Да бъдеш основоположник на едно дело, с което народът живее през вековете, е велика слава и едва ли някой някога ще я оспори на Климент.

Говорим ли за писателя Климент Охридски днес, имаме предвид преди всичко основоположника. Заедно с Кирил и Методий Климент е създател на българската писменост и на българската книга. Той е може би първият, който е усвоил писмото на Кирил и Методий. Житиеписецът му оповестява: „А той познаваше живота му (на Методий) като никой друг, защото още от младите си години беше тръгнал подир него и с очите си бе видял всички дела на своя учител.“ Кога е тръгнал подир Методий? Навярно, когато е бил още управител на славянска област, Методий е забелязал неговия буден ум и го е взел при себе си като свой служител и другар. Това е станало преди още Кирил да е създал глаголическото славянско писмо, така че приобщавайки се към делото на своя брат, Методий е въвлечъл в това дело и своя ученик и помощник Климент. Ако Методий се е погрижил

преди това неговият ученик да усвои съвременната образованост, която до създаването на славянската писменост е била предлагана на Климент на гръцки език, след създаването на славянската писменост пред славянина Климент се е открил един нов свят, в който той е влязъл с въодушевление и с пробудена огромна енергия.

Кирил и Методий несъмнено са се нуждаели от помощници, когато са започнали да градят своето велико дело. Те са се нуждаели от помощници, които да препишат първата създадена от тях книга, за да излезе тя от своята черновка, нуждаели са се от помощници, на които да продиктуват част от втората книга, когато мъчната в онова време техника на писането ги е уморила. Младият Климент е станал първият помощник.

Когато Кирил и Методий се отправят за Велика Моравия, Климент е член на неговията тяхна свита. Във Велика Моравия Климент води борба заедно със своите велики учители за славянската книга. Кирил и Методий създават тук Великоморавската книжовна школа. Климент е най-виден неин представител. Той помага на Кирил и Методий в създаването на нови книги, размножава създадените от тях книги и сам започва да пише — по образец на своите учители — славянски книги.

Наистина житиеписецът не отбелязва изрично, че Климент е развил книжовна дейност във Велика Моравия. Пространните жития на Кирил и Методий обаче говорят за „поспешници“, които са подпомогнали създателите на славянската писменост в тяхното дело. А кой по-успешно от Климент, за когото знаем, че е развил изобщо голяма книжовна дейност, би могъл да бъде „поспешник“ в книжовното дело, създавано от Кирил и Методий? И не само защото може би пръв е усвоил Кириловото писмо. Но също защото езикът, на който са пишели Кирил и Методий, е бил негов роден език — старобългарският. За други може би тоя език е бил по-чужд. Климент е разполагал с всичките му нюанси.

Климент е започнал да пише рано, в това не може да има никакво съмнение. Той е следвал във всичко своите учители, защо да не започне да пише като тях? Говорейки за дейността на Климент в Македония, житиеписецът съобщава: „Той си постави като образец на своя живот великия Методий и се грижеше и молеше да не се измами, когато му подражава. И поставяйки за основа на собственото си поведение неговия живот и дела като някаква картина от опитен в изкуството си живописец, той се старееше усърдно да изрисува себе си според него.“ Имаме достатъчно данни да разкрием един великоморавски период в книжовната дейност на Климент.

Още известният руски филолог и славяновед А. Х. Востоков забелязва връзка на единия от т. нар. Фрайзингенски откъси, паметник, чието първообраз е възникнал във великоморавските княжества, с проповед, принадлежаща на старобългарската и старославянска книжовна традиция. По-късно изследователят на Климентовото книжовно дело В. М. Ундолски намери тая проповед в ръкопис от XII—XIII век между две Климентови поучения, които правят явно, че Климент е и неин автор. Двата паметника — Фрайзингенският откъс и Климентовата проповед — не са тъждествени и това поставя въпроса за отношението между тях.

Това отношение получи няколко обяснения. Според мен приликите и отликите между двата паметника могат да бъдат обяснени по следния начин. Климент е създал първообраза на Фрайзингенския откъс във Велика Моравия. Дошъл в България, той не е разполагал вече със своя текст. Книгите, над които е работил в Моравия, са били унищожени от враговете

на славянската писменост. Дори дрехите са му били взети, така че чак в България той получава отново свещенически дрехи. Разбира се, враговете на славянската писменост са иззели и унищожили най-напред книгите. И пишейки в България своето „слово“, което намира в руски препис Ундолски, Климент се е върнал към мислите, изказани в загубения текст, дал живот на Фрайзингенския откъс. Несъмнено Климент е можел да възпроизведе доста точно тези мисли, защото многократно е произнасял в Моравия създадения там текст, който е представлявал „слово“ за покаяние и изповед.

Моравското „слово“ на Климент е близко по смисъл и предназначение до по-късните Климентови „слова“, възникнали в България, до Климентовите поучения. Като Климентовите поучения, предназначени за произнасяне от обикновените селски свещеници с невисоко образование пред непросветени слушатели, това „слово“ има общопонятно съдържание. Елементарността на поучението произхожда оттам, че авторът има предвид току-що покръстен народ. Основното съдържание на „словото“ — поучението за съгрешаването, изповедта и покаянието — е едно от първите поучения, които трябва да чуят новопокръстените.

Сега, когато разполагаме с едно сигурно Климентово произведение от великоморавския период, смело можем да пристъпим към установяване на неговия дял от великоморавската книжовна дейност изобщо. Тоя дял не ще е бил малък. Като най-виден представител на Моравската книжовна школа Климент участва в написването на ред книги — служебници, сборници с проповеди и жития. Не можем обаче да говорим със сигурност за Климентови текстове, включени в известните сборници на най-ранната славянска писменост Синайски требник и Клоцов сборник, както правят това някои. Единият от текстовете на тия сборници, приписван на Климент, принадлежи според мен на Методий, неговия учител. Това е проповед в християнска законност, която се съгласува с грижите и усилията на Методий да я въведе и съхрани, поради което превежда Номоканона („сиреч Законоправило“).

Най-крупни книжовни произведения на Великоморавската школа са двете Пространни жития на Кирил и Методий т. нар. Панонски легенди. Участието на Климент в тяхното създаване разполага с аргументи със значителна доказателна сила.

Двете жития разказват подробно и правдиво живота и дейността на великите борци за славянска писменост. Дирейки автора на Житията между учениците на Кирил и Методий, в съгласие с вестите в техния текст не можем да не спрем вниманието си преди всичко върху Климент. Той е бил един от най-дейните книжовници на Кирило-Методиевата школа и когато представителите на тая школа предприемат осъществяването на един важен замисъл — да възсъздадат образите на своите велики учители, за да утвърдят тяхното дело, той не е могъл да остане на страна. Освен това, както изтъкнахме, в Житието му се казва, че той следвал солунските братя от млада възраст, от което може да се заключи, че той най-добре е познавал живота и дейността им. По-нататък, Климент е написал похвални слова на солунските братя, а се знае, че онези, които посвещава на някому жития, написват му и похвални слова за произнасяне в черквите. Най-сетне сравнителният анализ на стила на Житията и на Климентовите „слова“ води до разкриване на общности.

Аргументите за Климентовото авторство действително са повече и притежават доказателна сила, но могат да бъдат приведени и контраргументи, които не ни дават правото да бъдем напълно уверени в това авторство. Така, докато много от Климентовите съчинения носят авторското име на Климент, ни един препис на Житията не е означен с това име. В Пространното Климентово житие, където се изброяват доста подробно Климентовите книжовни трудове, не се говори изрично, че Климент е написал жития на своите учители.

Като отдаваме нужното внимание на първите аргументи, ние обикновено разглеждаме Житията във връзка с Климентовата дейност. С тази дейност се разраства до най-голямата широта и висота, позната на старобългарската литература. Двете Жития са необикновени по замисъл и изпълнение. Пресъздавайки живота и дейността на Кирил и Методий, Климент, сам или със своите сътрудници, си е поставил за задача да възхвали едно крупно историческо дело, да го защити и пропагандира. Панонските легенди не са обикновени светителски жития, а са книги, които воюват с реакционна Европа, чертаят линия за развитието на новите народи на континента, воюват за издигане равнището на живота изобщо, искат да внесат не само нова култура в него, но и нова правда — равенство между народите, право на всички да получат светлината на книгата. Ако Средновековието си има своите герои в лицето на боговдъхновените рицари на християнската религия, които извършват подвизи на най-висока нравственост или в служба на черквата и Христовия мит, Кирил и Методий са герои, които не само оставят диря от подвизи като сеячи на християнската религия, но и прогонват пред себе си средновековния мрак, всепобедно носят факела на славянската просвета и правда.

И колко голямо майсторство проявява авторът, когато излага своя материал! Той се стреми към правдивост на разказа, която е засвидетелствувана от исторически паметници с документална стойност. И въпреки своята документалност двете Жития говорят на читателя (или в Средновековието често слушателя) с характерните за епическо повествование похвати и маниер. Жизненият път на Кирил и Методий е даден навсякъде с акценти, които разкриват светли хоризонти пред погледа им. Изкусно са подбрани епизоди, за да се подчертаят именно онези страни на характера и дейността им, които ги правят велики и незабравими в историята на славянските народи.

Разказът на Житията е безизкуствен, естествен. Стилът съответствува на вътрешната правда, която двата литературни паметника разкриват.

Към великоморавския период на старобългарската и старославянска литература възхожда и общата Похвала на Кирил и Методий, която някои изследователи също отдават на Климент. Тоя книжовен паметник обработка и материал, познат само на славянския Запад, и има за задача да възвеличи строителите на славянската черква и писменост като отпор срещу техните врагове в далечния от България славянски край. Похвалата показва зависимост от Пространните жития на Кирил и Методий, но твърде малко прилича по съдържание, стил и композиция на Климентовата Похвала на Кирил. Ако Климент е написал Похвала на двамата солунски братя, защо по-късно би написал Похвала само на единия от братята — на Кирил? А ако е написал Похвала на Кирил, твърде малко вероятно е да е написал Похвала на Кирил и Методий. По-вероятно би било да беше написал още Похвала на Методий.

Великоморавският период от живота и дейността на Климент несъмнено му определя не малка част от славата на създателите на старобългарската и старославянска култура и литература. Българският период обаче, който обхваща три десетилетия дейност, е ознаменуван с такива победи и успехи на старобългарската литература и култура и на българската и славянска творческа стихия в обществено-политическата област, че му осигурява най-предно място в пантеона на строителите на българския и славянски литературен, културен, черковен, държавен и изобщо национален живот.

Преценявайки смисъла на дейността на Климент в България, трябва да изтъкнем, че тя няма случаен характер. Климентовият житиеписец отбелязва силното желание на Климент и неговите сподвижници да отидат в България след разгрома на Кирило-Методиевото дело във Велика Моравия. Той пише: „Но понеже знаеха, че господ е заповядал на гонените от един град да бягат в друг град, Христовите изповедници (т. е. Климент и неговите сподвижници) охотно се запътиха към България — за България те мислеха, понеже се надяваха, че България ще им даде успокоение.“ Надеждата, че България ще ги приеме добре, е идвала оттам, че по това време българският княз е правел усилия да създаде своя независима черква, която предполага писменост и книга на народен език.

Дейността на Климент в България е обусловена и получава размах и вдъхновението си и от здравата връзка на бележития деец с българския народ. За произхода на Климент от основната маса на населението в България свидетелствуват и двете негови Жития, от които черпим вести за живота му — обширното, написано на гръцки език, но върху славянска основа, и краткото, което е стигнало до нас в гръцкия си оригинал и в старобългарски превод. Обширното житие го нарича „пръв епископ на български език“. Краткото житие го определя българин. „Този велик наш отец и светилик на България — съобщава житиеписецът — е роден от европейските мизи, които повечето хора знаят за българи.“

В България Климент се включва в онова огромно и ново по своя характер културно строителство, което започва българският княз Борис и продължава след него цар Симеон. При Борис и Симеон българската държава се изгражда като средновековна феодална държава, която е имала нужда от нова култура — с просветни средища и с богат книжовен живот. Климент намира най-благоприятни условия да разгърне огромна просветна и книжовна дейност.

България усвоява по това време Кирило-Методиевото книжовно наследство. Но то е трябвало да бъде не само усвоено, но и развито по-нататък. Климент прави огромен принос както в неговото усвояване, така и в неговото по-нататъшно развитие.

Основният книжовен фонд, създаден от Кирил и Методий и Великоморавската книжовна школа, е обхващал богослужебните и библийските книги и книги, написани в пропагандиране и защита на новосъздадената славянска писменост и славянско богослужение. Следващата стъпка в развитието на новосъздадената литература е била книгата, която е изграждала живота на истинския християнин, християнската нравственост и с това живота на средновековното християнско общество. Такава книга е била житието, по-общо казано агиографията. Средновековното житие е създавало герои-образци за следване, образи, събрали в себе си като във фокус идеалните черти на съвършения според християнската етика човек,

и живот-образец, „праведен“, т. е. идеален живот. Оригиналната старобългарска и славянска агиография започва с Житията на Кирил и Методий. Разгледахме вече участието на Климент в тяхното създаване. На същата цел са служели поученията и похвалите, т. нар. хомилическа литература, каквато Климент създава в голям мащаб тепърва в България. Климент е първият български и славянски крупен представител на тоя вид литература.

На Климент се приписват над 50 „слова“, но само една четвърт от тях са надписани с името му и могат да се смятат за несъмнено негови. Несъмнено негови са „слова“: „Заповедания за празниците: поучение за народа в ден на апостол, мъченик или светител“; „Поучение в памет на апостол или мъченик“; „Поучение на Възкресение“; „Поучение на Преображение господне“; „Слово на Връбница“; „Слово за св. тройца“; „Похвала на Лазар“; „Похвално слово в памет на пророк Захари за рождеството на Йоан Кръстител“; „Похвала на Кирил Философ“; „Похвално слово за Йоан Кръстител“; „Похвала на Успение Богородично“; „Похвала на Димитър Солунски“; „Похвала на архистратезите Михаил и Гаврил“; „Похвала на Климент Римски“; „Похвала на св. 40 мъченици“. С по-голямо или по-малко основание могат да бъдат приписани или се приписват на Климент следните „слова“: „Слово на Рождество Христово“; „Слово на Богоявление“; „Слово на Кръстовден“; „Слово на Сретение господне“; „Похвала на кръста“; „Поучение на Благовещение“; „Поучение на Връбница“; „Слово на Велики четвъртък“; „Слово на Великден“; „Поучение на Възнесение“; „Слово на Петдесетница“; „Поучение на Зачатието Богородично“; „Поучение на Успение Богородично“; „Поучение в месопустната неделя“; „Поучение за поста“; „Поучение в сирната неделя“; „Поучение пред Просвещение“; „Похвала на пророк Илия“; „Похвала на архиерей Иринаей“; „Похвала на апостол Павел“; „Похвално слово за Козма и Дамян“; „Похвално слово за апостолите Петър и Павел“; „Похвално слово на Рождеството на Йоан Кръстител“; „Похвала на тримата отроци във Вавилон“; „Слово на библейските праотци“; „Похвала на св. Никола“; „Слово за божията твар, за смъртната кончина и за покаянието“; „Поучение към епископите и поповете“; „Слово за духовната полза“; „Поучение за митаря и фарисея“; „Поучение за блудния син“ и др.

„Слова“ на Климент се намират в сборници с различно съдържание, в т. нар. Чети-минеи, Пролози, Тържественици, Измарагди, Златоструи. Климент не се е погрижил да ги подреди в сборник, както това е направил неговият съвременник Константин Преславски, автор на сборника с поучения Учительное евангелие. Ето защо те са пръснати, по едно до две в сборник, кога с означение името на автора, кога без него. Разбира се, авторът сам и неговите ученици ще са ги държали на едно място, събрани. Но те са излезли отгук, използвани за определен случай, за определен празник, за който са се отнасяли, преписвани поотделно. И са се разлетели по славянския свят, без някой да е положил грижата отново да ги събере. Това ни пречи днес да видим монументалността на Климентовия книжовен труд, дори да определим напълно мястото му в старобългарската и старославянската литература. Но това съвсем не значи, че те не са изпълнили оная задача, която техният автор им е поставил.

„Слова“ на Климент пише, имат задачата да формират християнското съзнание на българските славяни, но същевременно и да изместят гръцката проповед от черквата, дори да ѝ се противопоставят. Разбира се, средновековният религиозен мироглед диктува основните схващания на автора за битието и небитието, за мирозданието и мястото на човека в него.

за смисъла и целта на живота. Но има голяма разлика между тези първи плодове на християнската хомилическа литература и по-късните витиевати проповеди на охранените и лицемерни богослужители и агентите на господстващите слоеве, които обмислено и хитро или наивно и тъпо обслужват владетелското благополучие и суровото крепостно робство. В епохата, когато възникват, се гради нов живот — живот на средновековното феодално-християнско общество и Климент се стреми да създаде неговия морал в широкия смисъл на думата: да определи отношението на човека към земното и човешкото, да определи отношението му и към небесното-божественото. Като деец и писател със средновековен мироглед той отправя погледа си и погледите към небесното-божественото, но последното изисква да се уреди и земният живот на човека, да се разкрият неговите задължения, да се въведе той в „духовния“ живот, което ще рече в културния живот на епохата. В това отношение Климент проявява чувство към действителността, той не скъсва с нея, за да се отдаде на съзерцание на божеството. И когато прославя божеството, той има пред себе си човека, когато иска да изгражда, разбира се, по средновековните схващания, „по образа и подобие“ на божеството, да възвиси с духовен живот и да „спаси“. Климент е убеден, че „духовният живот“ ще спаси човека от неговото варварство, и всякак погледнато, той е на прав път: в сравнение с езическите представи християнските са по-висока форма на духовен живот, в сравнение с езическия морал, т. е. морала на първобитнообщинния строй, християнският морал, т. е. моралът на феодално-християнското общество, е по-висока форма на обществен живот. Животът на средновековния човек е осмислен и направляван от една религия, която санкционира феодалния обществен ред, но Климент живее и работи в едно време, когато тоя ред още се установява, когато той е прогресивен, когато представя по-висока форма на обществен живот. Ето защо участието му в изграждането на новото християнско общество е богато със смисъл и значение, окрилено е от вяра и вдъхновение, съгрято е и раздвижено от пулса на живота. Ето защо неговите слова резонират в умове и сърца, поучават и възпитават, въздействуват и ръководят, придвижват човека по пътя на развитието.

„Словата“ на Климент се поделят в две групи: поучения и похвали. Докато едните са повече еднотонни, отличаващи се с наивитет, в състояние да „трогнат душите“ на простите слушатели, както отбелязва житиеписецът, други съдържат по-дълбоки мисли, навлизат в догмите на християнското учение, създават представи за „светостта“ и „безплътните сили“. Докато едните се отличават с елементарност, искреност, простота, другите произвучават като химни, носени от възвишен хомиличен патос. Елементарността на едните се редува с картинността на другите, простото обяснение сменя образността на екстатичното състояние.

Началната фаза на християнския живот налага на Климент да създаде поучения с елементарно съдържание и форма. Големи и малки празници, дни на евангелски събития и светии събират хората и свещенослужителят има възможност не само да извърши службата, която се полага, но и да произнесе проповед-поучение. Климент не само проповядва пред събраните богомолци, той записва своите проповеди, за да даде текста им в ръцете на многобройните си ученици — свещеници.

Притежаващ практически усет, Климент опростява още повече работата на неопитния свещеник. Той създава особен вид поучение — поучение-образец. На новия свещеник Климент предоставя проповед, която той е

можел да употреби при всички празници на светини, апостол или мъченик, като само постави на съответното място името му. На мястото, където светителят трябва да бъде назован, Климент е поставил думите „кажи му името“. Такъв елементарен характер имат „словата“, „Заповедания за празниците: Поучение за народа в ден на апостол, мъченик или светител“ и „Поучение в памет на апостол или мъченик“.

Похвалните слова на Климент представят също черковни проповеди, но те имат за задача не да поучат в елементарна нравственост, а да увлекат духом богомолците в християнския представен мир, като възвеличат християнските божествени сили, „божиите избраници“, християнската мъдрост, християнските норми на живот. На пръв поглед тук няма утилитарност, но тя съществува в душата на проповедника. Новият християнин чрез „богопознанието“ и преклонението пред божественото величие се включва в християнския мир, получава мястото си в християнската система, в живота на феодално-християнското общество. Възсъздадените образи на божии угодници трябва да станат образци за следване. Похвалните слова се родят с одите на новото време и като тях трябва да извикат възторг и въодушевление за най-свидните на проповедника неща.

Най-интересно похвално слово на Климент е несъмнено неговото „слово“ за великия му учител Кирил Философ. В „словото“ си авторът е отдад своята почит и дан на създателя на славянската книга и богослужение и пръв славянски светител, не само негов, но и на славяните учител. Макар образът на Кирил да е възсъздаден въз основа на познатите от Пространното житие на Кирил Кирилови прояви, в Похвалното слово от Климент реалните контури на тоя образ се преливат в сиянието на религиозната прослава, където благочестието, мъдростта и красотата греят като слънце над земята, божията премъдрост си съгражда храм в сърцето, а върху езика отпочива светият дух. Климент по-скоро припомня, отколкото разказва пред своите слушатели главните моменти от живота и дейността на Кирил, при което в реторически възторг историческите Кирилови дела се превръщат в боговдъхновени подвизи, а самият Кирил получава чертите на божествеността. Припомнил делото и преди всичко подвига и величието на Кирил, Климент изпада в екстаз и проповедта му се превръща в химн. Той задава патетични въпроси, метафори и сравнения повишават речта му в славословие: „Коя уста може да разкрие сладостта на неговото учение? Или кой може да разкрие подвизите и трудовете му или добротата на неговия живот? Тази уста, по-светла от светлината, отвори господ, за да просветли помрачените от греховната лъжа; неговият език изля сладостни и животоносни думи; тези пречисти устни цъфнаха от премъдростта като цвят; пречистите пръсти създадоха книгите като духовни органи и ги украсиха със златозарни букви; от благогласните уста се напояха жадуващите божия разум; от тях се насладиха мнозина, приели живот.“

Изчерпил словата си на преклонение, сравненията си с най-дивните неща, между които първо място заемат светлината и изобщо най-светлите творения, Климент преминава към „ублажавания“ на „земните“ Кирилови телесни части, от които са се родили „неземните“ му подвизи и творения: „Ублажавам твоите устни, о преблагени отче Кириле, от които се изля по всички страни духовна сладост. Ублажавам твоя многогласен език, който прогърмя и заблестя със зарята на трибезначалното божество, прогонвайки греховния мрак. Ублажавам многопресветлото ти лице, озарено от светия дух, чрез което възсия многоразумната светлина и унищожи многобожес-

ката лъжа. Ублажавам твоите златозарни очи, които прогониха нашата неразумна слепота и възсия светлината на богоразумието. . .“

С химничните си думи Климент утвърждава делото на създателя на славянската черква и книга. Особено мисълта, че той довършва онова, което „апостолът на езиците“ Павел не е довършил, не е само обикновена черковна прослава на великия учител и светител. В тези думи се съдържа утвърждение на делото на славянското богослужение и славянската писменост. И по-нататък следва поетически образ, който поставя делото на Кирил дори над много дела на предишните християнски светци: Както денницата, по-късно изгряла, озарява със своя блясък целия звезден лик, така и Кирил, светейки дори повече от слънцето, просвещава безброен народ, който е тънел в мрака на незнанието. В тези пасажии престава да говори само християнският проповедник, тук се чувствава преди всичко славянският патриот, който прославя едно дело, издигнало на по-висока степен развитието на славяните.

Житиеписецът съобщава; че Климент снабдил българската и славянска черква и с много „псалмоподобни песнопения“, които имали молитвен и благодарствен характер. Климентови „песнопения“ не са открити досега. Нямаме обаче основание да се съмняваме в съобщението на житиеписеца. Но ако приедем съобщението на житиеписеца за достоверно, трябва да вредим Климент между поетите на старобългарската и старославянска литература.

В състояние ли сме да разкрием Климент като поет, като автор на произведения в мерена реч?

Нека най-напред отбележим, че българската поезия се ражда заедно с българската литература. Нейното раждане не е резултат от порив на българския поетически гений, който иска да използва и току-що появилата се писменост за вдъхновена изява. Известно е, че първите български и славянски книги възникват като необходима основа, върху която се изгражда българската и славянска черква. Тъй като много от текстовете на тия книги са се пеели, а техните първообрази са били в мерена реч, създателите на българската и славянска книга е трябвало да бъдат поети, за да зазвучи и в славянските черкви стройно и възвишено богослужение, както е звучало в гръцките и римските черкви. Поети са били и Кирил, и Методий, и мнозина от техните ученици и следовници. Както е известно, когато Кирил открива мощите на предполагаемия Климент Римски, той написва толкова хубав стихотворен химн на светеца, че тоя химн влязъл в съвременния Химнологий и се пеел в гръцките училища в Рим. Когато създава славянската писменост, Кирил написва стихотворения и на старобългарски език. Пребивавайки десетилетия във великоморавските княжества, Методий написва на старобългарски език канон, в който изливнаосталгията по родния си край и заклеиява безскрупулните врагове на славянската писменост.

Следвайки във всичко своите учители, Климент продължава тяхната традиция на книжовно творчество в стихове. Освен за създадени от него „псалмоподобни песнопения“ житиеписецът съобщава и за направен от него превод на т. нар. „Цветен триод“, произведение в мерена реч.

Поетическите склонности и поетическият талант на Климент са изяви ярко в неговите „похвални слова“. Тези „слова“ вече сравнихме с одите от проново време. В тях речта се лее все по-вдъхновена, тя престава да бъде проповед, превръща се в поезия. Климент търси все по-поетични образи, най-

ярки думи. Речта му зазвучава ритмично, разделя се в стихове, в завършеците на стиховете се появяват рими, „похвалното слово“ се превръща в стихово изградена творба. Например Похвалата на Лазар достига връхната си точка в следната словесна каскада:

„Лазаре — ти красна леторасъл от божията градина!
Лазаре — ти капка сърцевинна от божията мъдрост!
Лазаре — източник на духовна благодат!
Лазаре — неувяхващ цвят от райската градина!
Лазаре — небопореш орел на върховната премъдрост!
Лазаре — нищолюбиво съкровище на божията сърдечност!
Лазаре — втори предтеча за седящите в тъмнина и сянка!
Лазаре — горчив посрамник на адовата сила!
Лазаре — сладък възлюбленник на Христа!...“

В Похвално слово за пророк Захари и Йоан Кръстител в завършеците зазвучават една след друга напластени рими:

„Яко кедръ ливански умножится
и добро приемля будет в старост мастита,
старост добротестна с богочестием сияет,
в мире като слънце уста своя отверзает,
с житие честно гонит омрачения
и с проповед направляет кораб нераумичения...“

Отбелязах, че Климентови „песнопения“, за каквито говори житиеписецът, досега не са открити. Смятам, че тоя вид „песнопения“ Климент е вмъквал в своите похвали (обикновено в края им) или че житиеписецът има предвид последните части на похвалите, когато упоменава тоя вид негова книжовна дейност. Всякак Климент трябва да получи място между създателите на българската и славянската поезия.

Както става ясно от направеното изложение, книжовното дело на Климент е разнообразно и значително по обем и изиграва огромна роля в развитието на старобългарската и старославянска литература. То утвърждава окончателно българската и славянска книга, обогатява с много нови произведения и видове бедната още българска и славянска литература. Това дело има голямо народностно значение: засилва позициите на славянството и България в една отдалечена от политическия център област. Създадената от Климент Охридски книжовна школа е една от най-силно пулсиращите артерии в културния и народностен живот на средновековна България. Нейното влияние преминава и в ново време, съхранява българщината срещу опитите за денационализация и претопяване и я подбужда към нов живот. Книжовното дело на Климент бива усвоено и развивано по-нататък и в Русия, Сърбия и Румъния.